

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕМ У ПОВІСТІ "БІС ПЛОТІ"
ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА**

Увага статті зосереджена на детальній характеристиці функціонально-стилістичних типів фразеологічних одиниць повісті Валерія Шевчука, зокрема виявлених у творі розмовних, книжних та просторічних фразем. Залучений до аналізу матеріал дає змогу простежити специфіку функціонування таких фразеологізмів у творі під кутом зору їх художньо-виражальних функцій. У статті виявлено прикметні риси індивідуального стилю письменника, а саме нанизування цілого ряду фразеологізмів у вузькому контексті та авторські перетворення фразем.

Творчість Валерія Шевчука, як одного із найталановитіших українських письменників II пол. XX – поч. XXI ст. викликає посилені інтерес і літературознавців, і мовознавців.

Метою нашої розвідки є дослідити 1) специфіку використання фразем у повісті В. Шевчука "Біс плоті" з погляду їх семантико-стилістичного навантаження, 2) особливості функціонування фразеологізмів у тексті під кутом зору їх художньо-виражальних функцій. Дослідження мовного аспекту ідіостилу письменника, зокрема використання фразеологічних одиниць (ФО), дає можливість виявити індивідуальну авторську неповторність митця, оцінити його внесок у систему функціонуючих словесних художніх засобів національної мови, визначити закономірності і тенденції розвитку літературної мови.

Здійснюючи функціонально-стилістичну класифікацію фразеологізмів, ми звернемо увагу на їх функціональне навантаження в контексті. "Мова виступає як сукупність кількох стилів, кожному з яких властиві особливі мовні засоби та способи, які залучаються мовцями із загальнонародного мовленнєвого запасу для вираження певного змісту" [1: 193], тому у художньому творі наявні групи фразеологізмів, які мають різне стилістичне забарвлення.

Проблемі класифікації фразем, характеристиці їх семантико-стилістичних властивостей присвячені праці Г. Їжакевич, Б. Ларіна, Н. Москаленко, Я. Януш, Л. Авксентьєва, В. Ужченка та ін. З огляду на те, що науковці пропонують різні методи та аспекти стилістичного дослідження стійких словосполучень, у мовознавстві наявні різні класифікації ФО. Так, М. Шанський виділяє чотири основні стилеві групи фразеологізмів: 1) міжстильові фразеологічні звороти; 2) фразеологічні звороти розмовно-побутового характеру; 3) фразеологізми книжного характеру; 4) фразеологічні архаїзми та історизми [1: 183-200]. Л. Авксентьєв розрізняє дві групи фразеологізмів: 1) загальноповсякденну народну фразеологію, що включає розмовно-побутову і фольклорну, зокрема народнописенну фразеологію; 2) книжну фразеологію, характер і стилістичні функції якої змінюються залежно від специфіки стилю [2: 52]. В. Ужченко у своїй класифікації виділяє такі основні функціонально-стильові розряди фразеологізмів: розмовні, просторічні, фольклорні й книжні [3: 246]. Досліджуючи ФО повісті Валерія Шевчука "Біс плоті", ми послуговуватимемося класифікацією, запропонованою Т. Цимбалюк-Скопненко, яка, враховуючи роль фразеологізмів у художньому тексті, виокремлює розмовні, просторічні, знижено-емоційні та книжні [4: 65]. Оскільки в аналізованому творі ми не виявили знижено-емоційних ФО, то розглядатимемо розмовні, просторічні та книжні.

Серед арсеналу фразем у повісті вагоме місце займають **книжні** ФО. Такі фразеологізми, як наголошує Т. Цимбалюк-Скопненко, "відрізняються від усіх інших фразеологічних одиниць підвищеною експресивно-стилістичною характеристикою. Їм властивий відтінок урочистості, поетичності" [4: 85]. В основі повісті – розповідь про життя головного героя – мандрівного ієромонаха Климентія; і це пояснює наявність у творі великої кількості біблійних та релігійних фразеологізмів, які ми відносимо до книжних.

Валерій Шевчук використовує такі фраземи як в оповіді, так і в мовленні героїв. Вже в експозиції твору, знайомлячи читача з головним героєм, письменник застосовує прийом самохарактеристики: "А я не чоловік, – сказав Климентій, – а коли й чоловік – то Божий. А *Божий чоловік*, сподоньки, ангелу уподібнюється, тобто він безплотний" [5: 217]. У наведеному контексті автор сам розкриває значення цієї фразеологічної одиниці. У фразеологічному словнику української мови зафіксовано значення цієї сполуки: "Божий чоловік" – це паломник, прочанин; юродивий" [6: 950]. Сполуку "*Божий чоловік*" зустрічаємо у повісті близько десяти разів. Така номінація вжита з метою не тільки підкреслити духовний сан Климентія, а й його щирі намагання якнайкраще виконувати місію, покладену на нього Богом: вчити людей правильно жити. Розкриття змісту фразеологізмів, мотивація їх використання зустрічається у тексті нерідко і є, на наш погляд, однією з ознак ідіостилу Валерія Шевчука. Так, фразеологізм "*закопувати талант*" автор ужив кілька разів, наприклад: "А що сказав про того, котрий *закопав таланта*?" [5: 224]; "Адже янгол, котрий явився, виразно сказав йому *не закопувати таланта* та й тільки" [5: 230]; "–Чи ж не велів, Климентію, Христос *не закопувати таланта*, як про це вістить святий Матвій?" [5: 224], "...бо дав мені талант, і *не закопу* його в землю, а намагаюсь ростити..." [5: 238]. Розкриваючи зміст фразеологізму, автор намагається таким чином донести до читача прагнення героя пояснити всім, а головне собі самому, власну поведінку, спосіб життя.

Одним із елементів авторської характеристики нерідко виступають ФО, зокрема ті, що побудовані на вживанні конфесійної лексики. У повісті Валерія Шевчука знаходимо цілий ряд фразеологізмів, в основі яких лежить слово "Бог". Аналіз тексту твору показує, що такі фраземи часто зустрічаються у мовленні героїв та в авторській розповіді і несуть вагоме функціонально-стилістичне навантаження. Наприклад, ФО дають змогу авторові повніше відобразити внутрішній світ ченця Климентія, його роздвоєність на "духовне" і "світське":

"Зрештою, і в мандри подався не тому, що був в монастирях свавільний та непокірний, а таки з *Божої волі*" [5: 223], "...коли *Бог дав*, то Богу потрібен... Іди в люди і множ свого таланта на десять" [5: 224], "Ще ніхто не бачив моєї нагоди... *Дасть Бог* і не побачить!" [5: 281], "*Дай Боже* в добрий час говорити... Живому чоловікові все потреба і все чогось кортить" [5: 281]. Пояснюючи свою поведінку та рід занять, герой наголошує "Я не прошак, а із школи тільки тим, що там переночував, *за милістю Божою*" [5: 218]. Роздумуючи над призначенням чоловіка і жінки у подружжі, Климентій приходиться до висновку, що, вступивши у "невідповідний" шлюб, люди створюють ґрунт для царства біса плоті: "*Кара ж Божя* таким родинам... і є у тому, що біса в них допускає, дозволяє творити маленьке пекло, аби людей урозумити..." [5: 269]. Органічно вписуються фразеологізми з лексемою "Бог" і у мовлення співрозмовників ієромонаха, відображаючи їхню різне ставлення до Климентія: то байдуже, то приязне, то щире: "сядьте, поїжте, а тоді йдіте з *Богом*" [5: 218], "Сідай, панотче, поїж та йди собі з *Богом*...", [5: 221] "лишайся з *Богом*..." [5: 279], "Але *Бога ради*, не втечіть і не покиньте з бідою нашою" [5: 264], "*слава Богу*, прийшли, панотче..." [5: 272], "ну, *слава Богу*, тоді ви ще не зовсім святий..." [5: 285]. Фразеологізм "*слава Богу*" вживається у повісті як із значенням "добре, гаразд", так і в значенні "дуже багато" [6: 823-824]: "У вас їх *слава Богу*" [5: 285]. Крім наведених вище прикладів, зустрічаємо в повісті ще цілий ряд фразеологізмів книжного характеру, які вирізняються словниковою різноманітністю, наприклад: "Отже, дяк *мав рацію*...", "*Маєш рацію*, – сумно звістив Климентій" [5: 249, 260], "але все-таки не втратив надії *повчити ума-розуму* цей збір" [5: 217], "...і ніколи в це містечко не повертатися й не заходити, а *викреслити* його з *пам'яті*" [5: 265]. Переважна більшість книжних фразеологізмів використовується письменником у мові ієромонаха Климентія – людини вченої, адже, як зазначає Т. Цимбалюк, "книжна фразеологія функціонує переважно при відтворенні мовлення персонажів освічених і вказує на їхній культурний рівень" [4: 97].

Найбільший пласт фразеологізмів у повісті "Біс плоті" складають **розмовні** фразеологічні одиниці. Зокрема, автор вводить у твір фраземи "*за мить*" [5: 280, 289], "*до кінця*" [5: 217], "*з часом*" [5: 229], "*час від часу*" [5: 231]; "*до решти*" [5: 233], "*з маху*" [5: 285], "*не в лад*" [5: 250], "*у світ*" [5: 238], "*хто зна*" [5: 286], "*перед носом*" [5: 272], "*немає кінця*" [5: 217], "*в спину*" [5: 264], "*брати верха*" [5: 243], "*світу не бачити*" [5: 230], "*кидатись в очі*" [5: 232], "*схопити оком*" [5: 252], "*триматися віддалік*" [5: 234], "*простягнути ноги*" [5: 223], "*ніби корова язиком злизала*" [5: 280], що надає розповіді образності, експресивного забарвлення. Письменник активно використовує ФО також для відтворення внутрішнього стану, настрою героїв. Так, наголошуючи на силі слова Климентія, здатності впливати на людей, Валерій Шевчук пише: "І хоч одна чи друга вскакувала вряди-годи з місця, очевидно, *діткнута за живе*, але її хапали сусідки за руки й садовили; дехто й *сльозу пускав*..." [5: 221]. В авторській характеристиці ієромонаха, у змалюванні вчинків героя зустрічаємо ще ряд розмовних фразем: "*стояти, мов укопаний*" [5: 221], "*і пальцем не кивнути*" [5: 222], "*просвітліло на серці*" [5: 267], "*прийшло до голови*" [5: 267], "*дивитись іншими очима*" [5: 279], "*дати драла*" [5: 252], "*не до того*" [5: 271], "*аж за вухами лящить*" [5: 222], "*ріски в роті не мати*" [5: 278], "*заморити черв'ячка*" [5: 232], "*як хлющ*" [5: 289], "*дрижаки б'ють тіло*" [5: 289]. В авторських характеристиках інших героїв повісті прозаїк теж активно використовує фразеологічні одиниці: "Та стояла на вступі до шинку, як *грім*, вбивши руки в боки, і *лице її аж напшло* від гніву" [5: 221], "І схлипнула вона, *пройшов тілом її дроз*, а тоді подивилась на Климентія із жахом" [5: 276]. Як бачимо, вжиті автором фраземи підсилюють експресивну характеристику внутрішнього стану героїнь – шинкарки і Тодосі.

Розмовні ФО активно використовуються письменником і в мові персонажів повісті "Біс плоті", виступаючи одним із засобів мовностилістичної характеристики, наприклад: "– Такий сором мені, що *місця не знаходжу*, а жениха, щоб одружити її, нема" [5: 226]; "– *Кирпу гнуть*, що грамотні, а *голова голотою, ще й голотою поганя*" [5: 232]; "–...а коли ні, *беріть ноги на плечі*, не в обиду вам мовити, і чешіть *світ за очі*" [5: 247]; "– Що з тобою, Кириле? – спитала. – На тобі *лиця нема!*" [5: 274]; "– Хочу сказати, що не взяв з вашого отамана *ані шага*..." [5: 283]; "– ...Коли б не це, то ми з убозством своїм і *ноги б простягли*" [5, 284]; "– ... через що на вас ввагу і взяв, бо шкода, коли такий чоловік пропадає *ні за цапову душу*" [5: 247]. Аналіз мовлення персонажів повісті показує, що фраземи, вжиті у репліках героїв, роблять їх висловлювання природними, живими, виступають важливими засобами індивідуалізації образів та допомагають глибше відтворити внутрішній світ кожного із них.

Цікавим є використання фразеологізмів у портретних характеристиках героїв повісті, зокрема при образному відтворенні очей, поглядів. Аналіз показує, що письменнику імпонує у цьому сенсі фразема "*блискати оком*": "...*блиснув гордо оком* Климентій" [5: 218]; "При цьому Климентій ... *блискав очима*" [5: 220]; "...*вона блиснула заклично оком*" [5: 261]. Унікаючи повторів, намагаючись виділяти художні деталі при індивідуалізації персонажів, Валерій Шевчук використовує синонімічні ФО, що стосуються людської діяльності, пов'язаної із зором: "...*світила* до панотця величезними чорними й палкими *очима*" [5: 252]; "... спитала наймолодша, *граючи очима*" [5: 219]. "Ніздрі її затріпотіли, а очі *заметали* чорними *блискавками*" [5: 263].

Як бачимо, одним із шляхів урізноманітнення авторської мови, є використання фразеосинонімів, які "мають близьке значення, хоч і різні семантичні відтінки" [3: 95]. Так, поруч із фразеологізмом "*не раз*" у значенні "часто, багаторазово" [6: 727], який зустрічається у повісті найчастіше (8 р.) у різних контекстах, вживається і синонім "*не раз і не два*", але в авторському перетворенні: "Із кутків раптом полинув спів: злагоджений, гарний, видно, *не раз і не десять* так співали" [5: 285]; "...зрештою, почувати під відкритим небом йому *не первина* – чинив так *не раз і не сто*" [5: 236]. Широке використання Валерієм Шевчуком фразеологічної синонімії підкреслює майстерність прозаїка і є однією із важливих ознак його авторського стилю.

Розглядаючи розмовні ФО в повісті "Біс плоті", окремо хочемо звернути увагу на ті, які А. Супрун, Т. Цимбалюк-Скопненко, В. Ужченко та ін. виділяють в окрему групу, називаючи їх **просторічними**. Ці

фраземи вважаються "найбільш зниженою частиною усього ідіоматичного запасу" [4: 248], а також "помітніше виражають негативне ставлення до чогось, різку іронію" [7: 54]. На наш погляд, до просторічних можна віднести фраземи "лупати очима" [5: 260], "шкірити зуби", "роздирати горлянки" [5: 245], "плескати язиком" [5: 249], "чорт приніс" [5: 228]. На думку В. Ужченка, такі ФО вживаються в художній літературі "звичайно в мові персонажів" [3: 248]. Валерій Шевчук уміло використовує стилістичні можливості просторічних фразеологічних одиниць і вживає їх у контексті цілеспрямовано, не тільки у мовленнєвих портретах, а й у авторській мові. ФО із значенням мовної діяльності "роздирати горлянки" та "плескати язиком" належать до двох різних груп (О. Селіванова): змістових фразем та фонаційних. ФО "плескати язиком" відображає модальну характеристику – неправдивість інформації, що передається словом "Поширювати плітки, вигадувати щонебудь таке, чого немає і не було" [8: 645]. Як зазначає О. Селіванова, "концептуальний зміст несправедливості поєднується зазвичай із безпідставністю, вигадками, дотепністю, наклепом, несправедливістю... (як правило, переважає негативне ставлення етносу до неправди)" [8: 132]. Так, у розмові із Климентієм Пелагія, наголошуючи, що у їхньому містечку нічого не можна приховати, говорить: "Отож таємно сказане, явним стає, хоч би як не ховались. А бува й гірше: хтось тільки подумав, а про те вже язики плещуть" [5: 249]. Змальовуючи персоніфікований літній пейзаж, прозаїк підкреслює багатоголосся природи: "І цвіркуни роздирали горлянки, цього літа було їх так багато, що коли йшов стежкою, трава аж ворушилася – коники злітали в повітря і розскакувалися врзнібіч" [5: 245]. "Гучність мовлення оцінюється українським етносом узагалі як негативна ознака", про що свідчать конотації фразем переважно із метонімізованими соматизмами *горло, рот, живіт, нуп* тощо" [8: 129], тому названі вище фраземи ми відносимо до просторічних. Загалом вживання просторічних фразеологічних одиниць продиктоване зображеною в контексті ситуацією, прагненням автора правдивіше передати стан персонажів, їх думки і почуття.

Отже, Валерій Шевчук у повісті "Біс плоти" широко і влучно вживає три групи фразем: книжні, розмовні і рідше просторічні, які дають змогу глибше розкрити ідею твору, його проблематику, охарактеризувати персонажів. Індивідуальна творча манера талановитого прозаїка проявляється у використанні фразеологічних одиниць для творення мовленнєвих характеристик героїв, у способах контекстуального перетворення фразем та у майстерному поєднанні-нанізуванні цілого ряду фразеологізмів у вузькому контексті.

У нашій розвідці ми здійснили функціонально-стилістичну класифікацію фразеологізмів повісті В. Шевчука "Біс плоти", звертаючи увагу на їх функціональне навантаження в контексті. Оскільки у творі також зустрічається велика кількість оказіонально змінених фразеологічних одиниць, у результаті чого можна спостерігати модифікації, які призводять як до незначного, так і до суттєвого відходу від початкової моделі ФО, то, на наш погляд, доцільно було б проаналізувати специфіку використання фразем якраз з боку їх трансформацій, що може бути предметом окремого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шанський Н.М. Фразеология современного русского языка – М.: Высш. школа, 1969. – 232 с.
2. Авксентьев Л. Сучасна українська мова. Фразеологія. – Х.: Вища шк. Вид-во при ХДУ, 1988. – 134 с.
3. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
4. Цимбалюк-Скопненко Т.В. Мова перекладу Миколи Лукаша: Фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Саведри "Дон Кіхот" / За ред. Л.О. Пустовіт. – К.: Довіра, 1996. – 238 с.
5. Шевчук Валерій. Біс плоти: Історичні повісті. – К.: Твім інтер, 1999. – 360 с.
6. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.
7. Москаленко Н.А. Індивідуально-авторське оновлення фразеологізмів у романах О. Гончара "Прапороносці" і "Людина і зброя": Тези наук. конф. філол. ф-ту Одес. ун-ту, 1965. – С. 18-20.
8. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.04. 2008 р.

Царик А.В. Функціонально-стилістическая характеристика фразеологизмов в повести "Бес плоти" Валерия Шевчука.

Статья посвящена анализу трёх типов фразеологических единиц произведения. Анализируемый материал даёт возможность выявить некоторые особенности функционирования таких фразеологизмов в повести с точки зрения их художественно-выразительных функций. Исследование способствует определению характерных особенностей индивидуального стиля писателя.

Tsaryk H.V. The Functional-Stylistic Characteristics of Phraseological Units in Valeriy Shevchuk's Story "Devil of Flesh" ("Bis ploti").

The article focuses on the detailed characteristics of the functional-stylistics types of phraseological units in the story "Devil of Flesh" by V. Shevchuk. The analysed material enables to trace the peculiarities of functioning of such phraseological units in the story from the point of view of their artistic expressive functions. The article shows the peculiar features of the individual style of the writer.